

TAMSALU
LUBJATÖÖSTUS 125
LUBJAPARK 20

2023
IMBI TOMBERG

TAMSALU LUBJATÖÖSTUSE LUGU

20. sajandi alguseks oli Tamsalust kujunenud juba suurim lubjatööstuse keskus Eestis, kuuludes suuremate hulka ka terves Vene impeeriumis.

LUBJATOOTMISE KIIRE EDASIARENG ALGAS TAMSALUS AASTAST 1877 – peale Tapa-Tartu raudtee käikulaskmist. Siinse arengu eeliseks olid ka Tamsalu ümbruse keemiliselt puhtad lubjakivivarud.

Tamsalu mõisnik Ludvig Ferdinand von Uexküll Goldenband (1849 -1896) põletas lupja kolmes maa-ahjus juba **1880**-ndate alguses, samuti David Julius Limberg Säasel - Põdrangu mõisalt renditud maadel

LUBJA TÖÖSTUSLIK PÕLETAMINE ALGAS TAMSALUS AASTAST 1898, siis kui Uexküll Goldenbandid (Stephanie ja Moritz) lasid käiku esimesed kaks ringahju ning aastal **1913** veel kolmanda. David Julius Limberg lasi käiku **1907**. aastal esimese šahtahju, poeg Boris Limberg **1936.a.** veel teise.

Maailmasõdade vahelisel perioodil oli ringahjude omanikuks enamiku ajast aktsiaselts "Silva". **1940.a.** kõik ahjud natsionaliseeriti ja ühendati Tamsalu lubjatehaseks. **1961.a.** ühendati Tamsalu lubjaahjud Rakke lubjatehasega. Ringahi nr 3 suleti - **1963.a.** Ringahjud 1 ja 2 - **1980.a.** Šahtahjud - **1994.a.**

2002 - TAMSALU LUBJAAHJUD

Juuni 2002 -Tamsalu lubjatööstuse ringahjude varemed

2002 - Tamsalu maa-ahi küttevade poolsest küljest. Seina taga on põletusruum.

Sügis 2002 - Tamsalu lubjatööstuse šahtahjude varemed

Šahtahjude varemed on lammutatud. Muutusid liialt varisemisohtlikeks

2001 - ENDEL POOM KIRJELDAB LUBJA PÕLETAMISE PROTSESSI RINGAHJUDES

FOTO: Eino Tomberg

27.10.2001 - Endel Poom tutvustas Eino Tombergile ringahjude seisukorda. Juba 1990-ndate keskel Endel Poom ja teised lubjatööstuse veteranid puhastasid ning avasid mõned ringahju kambrid.

VANU PILTE RINGAHJUDEST

Ringahi seestpoolt

Ringahju kambri täitmine ja
jõupaberiga katmine

Lubja väljakandmine ahjust ja transportimine raudteeplatvormile

Põlevkivi sõelumine ja vedu ahju laele

TAMSALU PAEMURD 20. SAJANDI ALGUSES

Paas murti käsitsi, tükeldati kiilude, kangi ja pommiga ning laoti riita. Riidast ahjudeni veeti hobustega. Vajadusel kasutati lõhkeainet, mida paemurdjad valmistasid salpeetrist, väävlist ja söest.

Süütenöör tehti lõhestatud kõrkjast või pillirookõrrest, immutati märja püssirohumassiga, kuivatati kodustes tingimustes. Puurimiseks kasutati teraskangi. Meetrise augu puurimiseks kulus päev.

Foto: Eino Tomberg

Tehnika arenedes hakati puurimiseks kasutama suruõhku, edasi elektrit. Süütenöörid ja lõhkeaine tulid tööstusest. Järjest uuemad masinad ja mehhanismid asendasid käsitsitöö.

2005 - Võhmuta paekarjäär 21. sajandi alguses

TAMSALU LUBJAPARGI RAJAMISE IDEE

1998.a juulis ilmus Tamsalu ajalehes Eino Tombergi artikkel, kus ta kutsus lugejaid kaasa aitama lubjatööstuse ajaloo uurimisele.

Mälestuste kogumine Tamsalus hoogustus. Meie kogusime andmeid arhiivides ja muuseumites. Minul oli eriti tihe koostöö Karin Poomiga.

1999.a. moodustati MTÜ Tamsalu Muuseumi Sõprade Selts.

Asutajaliikmed: Johannes Eermann, Linda Reimann, Endel Poom, Ülo Tähiste, Helmuth Toomla ja Paul Kasekamp.

26.05.2002 korraldati Tamsalu lubjapäev, millele järgnes bussiekskursioon lubjatehase varemete juurde, paemurdu ja Karinu karjääri. Eesmärgiks seati tööstuspärandi renoveerimine.

2002.a. Linnavalitsuse (linnapea Urmas Tamm) tellimusel tehti Tamsalu lubjatööstuse rekognoosuring. Töögrupp: Endel Poom, Elmar Kaar, Imbi Tomberg ja Eino Tomberg - töögrupi juht.

Otsustati rajada lubjapark, osaliselt taastada lubjaahjude varemed, tehnikaajaloo mälestistena, teadusturismi objektideks. Paemurrud ja puistangud rekultiveerida, rajada õpperajad ja õpitoad, teha piirkonnast, korrastatud ökoturismi ala.

TAMSALU LUBJAPARGI RAJAMINE

2003.a. alustas Eesti Paeliit, KIK-I rahalisel toel, rajama Tamsalu Lubjaparki koos Tamsalu muuseumi, linna- ja vallavalitsusega. Projekti juhiks sai Eino Tomberg – üks paeliidu asutajaliikmetest. **1992.a.** asutatud Eesti Paeliidu eesmärgiks oli paekivi taasväärtustamine, koos võimalusega käivitada erinevaid paekiviga seotud projekte.

2003.a. korrastati vana paemurd ja maa-ahju ümbrus, sealt rajati killustikkattega teed ringahjudeni.

2004.a. rajati ja avati Tamsalu lubjapargi esimene osa - näidispaemurru geoloogiline paljand koos õpperadade ning metsanduslik-botaaniliste uuringualadega vana paemurru põhjal, parkmetsas ning tuhapuistangutel.

2005.a. komplekteeriti paemurd seadmete ja tööriistadega mäenduse auditooriumiks. Looduse ja pärandkultuuri õpperada tähistati infotahvlitega (Keskkonnainvesteeringute keskuse)

2003

Paemurrust Tamsalu veskiteni on 80 m

Paemurrust ringahjudeni on 100 m

2003 - VANA PAEMURRU RENOVEERIMINE

2003 - GEOLOOGILISE PALJANDI PUHASTAMINE

Eino Tomberg koos lapselapse Olaviga

Paepaljand avati pidulikult **10.09.2004**, anti üle linnale ja gümnaasiumile õues õppimise klassitoaks – geoloogia auditooriumiks.

Küünlavalgus lisas
üritusele pidulikkust

Errol Vares ühendusest Vainukanuu pühitses paemurru paljandi kui looduse altari ja süvendi kui mediteerimise koha heade mõtete genereerimiseks ja korrastamiseks.

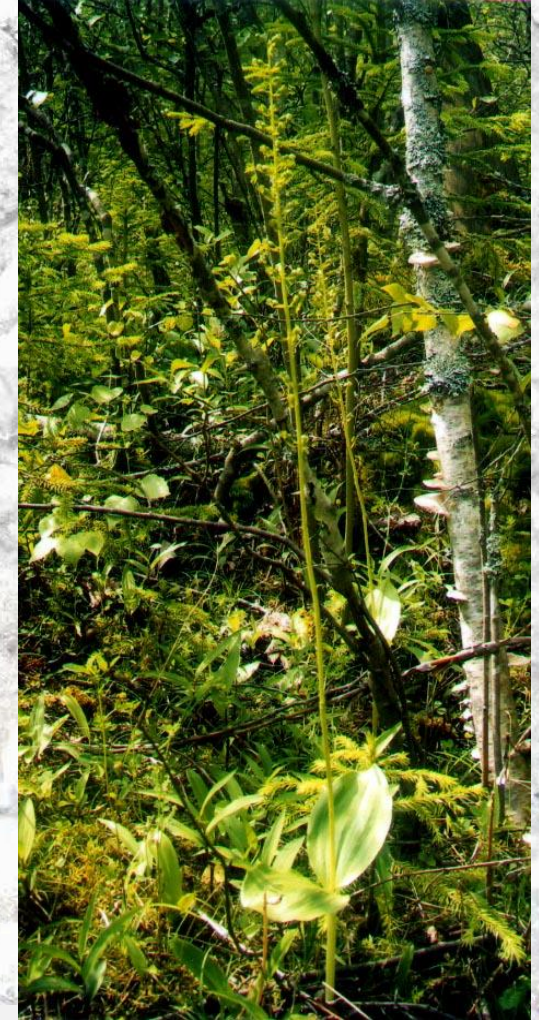
TAIMI UURINGUALADELT

Vööthuul sõrmkäpp

Tumepunane neiuvaip

Suur käopõll

2004.a. loodi paemurdude põhjadel ja tuhapuistangutel ka uuringualad, kus taimestikku uurisid Anneli Turb (Tell) ja Tiina Vinter metsateadlase Elmar Kaare juhendamisel

28.05.2005

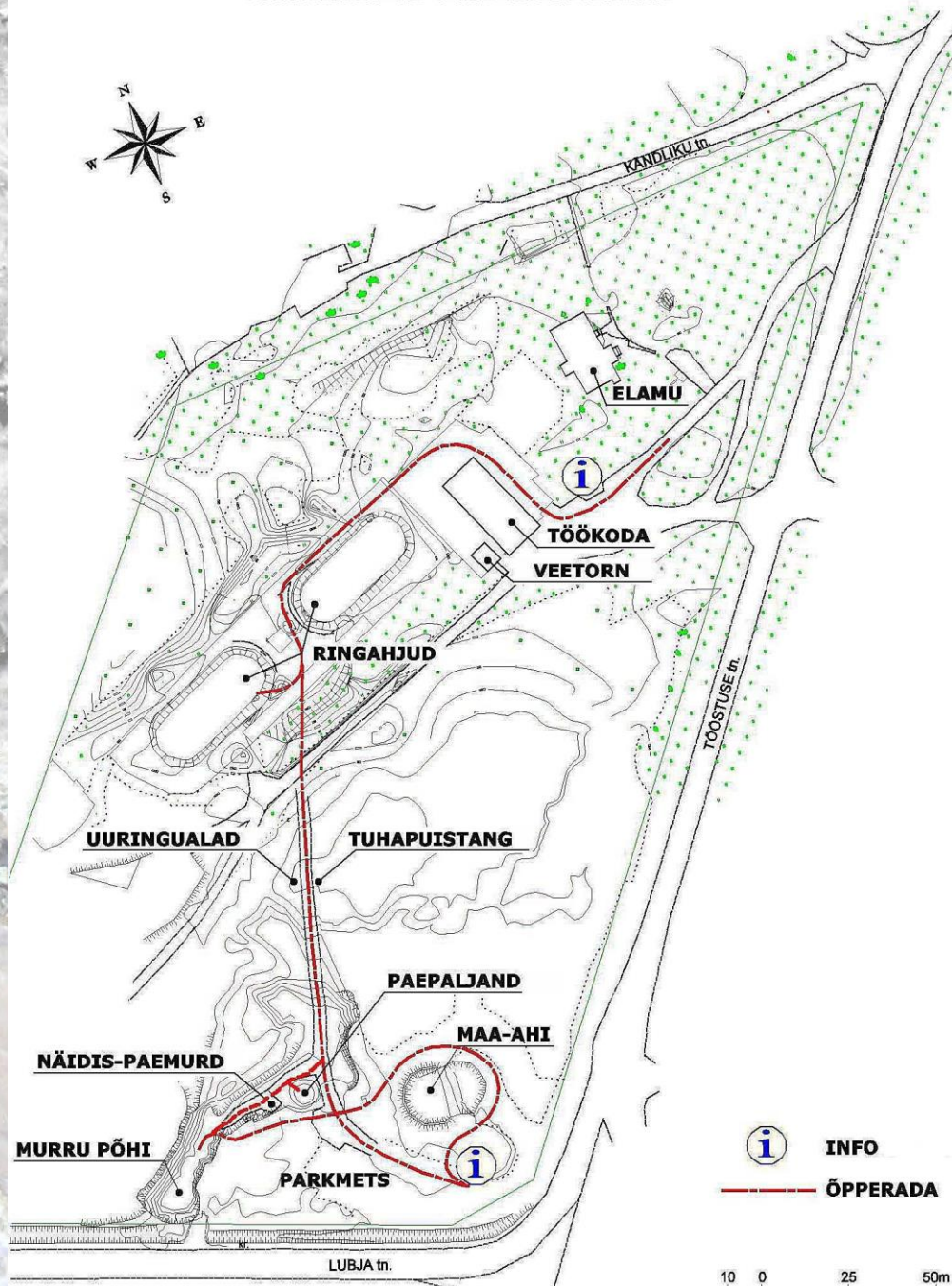
LUBJAPARGI ESIMESE ÕPPERAJA AVAMINE

Linnapea Toomas Uudeberg laululastega

Tamsalu päeval tutvustati õpperada ja anti paeliidu poolt üle Tamsalu linnale ja gümnaasiumile. Pidulik lõpetamine toimus vana paemurru paljandi juures

TAMSALU LUBJAPARK

2005

Tamsalu lubjapargi esialgne pindala oli 5 ha.
Looduse- pärandkultuuri õpperaja pikkus 400 m

Õpperada algas töökoja kõrvalt, läks ümber ringahju, läbi tuhapuistangu paemurru paljandini, sealt paemurdu, läbi parkmetsa, ümber maa-ahju kuni infotahvlini

27.06.2005 SÜNDIS EMUMÄEL PANDIVERE PAERIIK

Juba 2003.a. ühines rida toonased Lääne-Viru omavalitsusi: Väike-Maarja, Avanduse, Rakke, Laekvere, Tamsalu vald ja linn **Pandivere koostööpiirkonnaks**.

Koostööpiirkonna edasise arengu kokkulepped sõlmiti ja allkirjastati 27. 06. 2005 Emumäel, Pandivere kõrgustiku kõrgeimal tipul.

Koostööpiirkonna kaubamärgiks valiti paekivi ja ühendavaks tunnuslauseks

PANDIVERE PAERIIK ALLIKATE ALLIKAL

TAMSALU LUBJAPARK JA PORKUNI PAEMUUSEUM ühendati Pandivere paeriigi turismiobjektide võrku **PANDIVERE PAETEE**

Avati mälestuskivi tekstiga **“SIIN SÜNDIS PANDIVERE PAERIIK ALLIKATE ALLIKAL”**
Mälestuskivilt eemaldasid kätte maavanem UrmasTamm ja regionaalminister Jaan Õunapuu

9.09.2005 TAMSalu PAEKONVERENTS “Mahajäetud tööstusmaastik Tamsalu Lubjapargiks”

Paekonverentsi lõpetas
etendus

“LUBIVALGEKE JA SEITSE PAEMURDJAT”

Lavastas Tiia Uudeberg
koolinoortest näitetrupiga

27 - 28.05. 2006 - TAMSalu PÄEVAD

Näitus kultuurimajas - paeliidu väljapanek

Endel Poom ja Eino Tomberg

Õpituba kultuurimaja õuel – Tamsalu gümnaasiumi käsitööhuvilised poisid õpivad Jaan Tomassovi juhendamisel paest suveniiride tegemist elektriliste tööriistadega.

2006 VANA PAEMURD

2006 - Endel Vaiksaar, Endel Poom ja Eino Tomberg demonstreerivad töövõtteid seadmete ja tööriistadega komplekteeritud näidispae murrus

Lubjapark laieneb – uute õpperadade mahamärkimine Viadukti ja Raudtee murruni

04.06.2006

RAHVUSVAHELISE LASTE FOLKLOORFESTIVALI "PORKUNI PILLAR"
meeleolukas lõpuüritus koos põialpoistega toimus paepargis

PILTIDEL: PAEVANA - EINO TOMBERG, BOREALIS - ELLA VIKK, METSAEMA - ASTA TUUSTI, VETEEMA - EVA KASEKAMP JA LAVASTAJA TIIA UUDEBERG

VIADUKTI PAEMURD

2006 - Viadukti murdu rajati näidispäemurd ehitus- ja viimistluskiivi kaevandamise demonstreerimiseks

27.05.2007 Tamsalu päev - Eino Tomberg ja Aadu Uudmäe juhendavad kivi käsitsi murdmist massiivist. Lisaks etendus "Retk läbi paekivi" Ella Vikk'i juhendamisel. Publikuks Tamsalu rattaretkest osavõtjad

Tehnikateadlane Ahto Räni katsetab kivi lahtimurdmiseks paisuvat segu

28.09.2007 – VANA PAEMURD

Ka Porkuni Paemuuseumi arengu jätkukonverents lõpetati Tamsalu Lubjapargis, arutati Eesti Paeliidu, Porkuni Paemuuseumi, Tamsalu Lubjapargi ja Pandivere Koostööpiirkonna tuleviku üle, vaadati etendust “Retk läbi paekivi”.

Eino Tomberg tutvustas lubjapargi arenguplaani, etenduse lavastas Ella Vikk

2008 ANTI VÄLJA VOLDIK

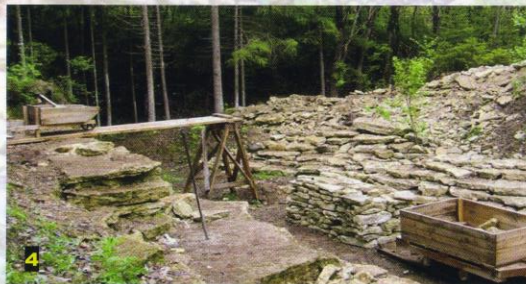
“TAMSALU LUBJAPARK JA PÄRANDKULTUURI ÕPPERAJAD”

1950.-datel maha jäetud Viadukti paemurru puistang (10) koosneb paeklibust, mullast ja moreenist. Puistangu pealispond on ebaühtlane, aastate jooksul iseeneslikult metsastunud. Samas on paemurru põhjale (11) maha jäetud paeriit (12).

Viadukti paemurru palja paepõranda “samblasaalis” (13) on näha, kuidas pärast jääaega hakkas tekkima paljale kivipinnale elu. Samblad ja samblikud murendasid kivipinda enda all, käivitasid mullatekkeprotsessi. Edasi tulid kõrgemad taimed, lähedesse uhutud mulda juba puud jne.

Ehituskivi paemurd (15) on amfiteatri kujuline astmestik. Siin demonstreeritakse ehituskivi lahtimurdmist massiivist käsitsi ajaloolisel viisil kihtide kaupa kangide, kiilude, vasarate ja pommi abil. 2005.a. moodustatud uus puistang (14) koosneb valdavalt moreenist, porsunud ja murenenud paest ning suurtest kivitükkidest. Siin uuritakse puistangu looduslikku taimestumise käiku selle algusest alates. Samas on näha ka katsetööd viimistluskivi toorploki lahtimurdmiseks massiivist eriomadustega paisuva segu abil.

Tamsalu Lubjapargi moodustavad valdavalt varemets tööstusrajatised, mahajäetud paemurrud, väljatöötatud alade puistangud ja looduslik mets nende vahel ning neid ühendavad looduse- ja pärandkultuuri õpperajad..

Vanas paemurrus (4) kaevandati lubjapõletuse kivi kobestavate puur-lõhketööde abil. Katend kobestati kangi või kirkaga ja kärutati silda mööda puistangusse. Kivi veeti maa-ahju (8) juurde hobuvankritega, hiljem ringahjudeni (2) roobasteel rullikutega. 1880.a. maha jäetud tuhapuistangul (3) uuritakse selle looduslikku taimeustumist ja mulla tekkimist.

Info ja ekskursioonid giidiga:
PORKUNI PAEMUUSEUM - juhataja Ella Vikk
2. maist – 30. septembrini kell 11.00-18.00
Muul ajal kokkuleppel.
Täpsem info: tel 5144836, 329 3881
E-post: paemuseum@tamsalu.ee

EESTI PAELIIT

TAMSALU LUBJAPARK

LOODUSE- JA PÄRANDKULTUURI ÕPPERAJAD

Töö on valminud Keskkonnainvesteeringute Keskuse toel
© Eesti Paeliit

KOOSTAJAD:
Eino Tomberg – tekst
Imbi Tomberg - kujundus

2008

Voldiku esikülg

Koostajad: Imbi Ja Eino Tomberg

"TAMSALU LUBJAPARK JA PÄRANDKULTUURI ÕPPERAJAD

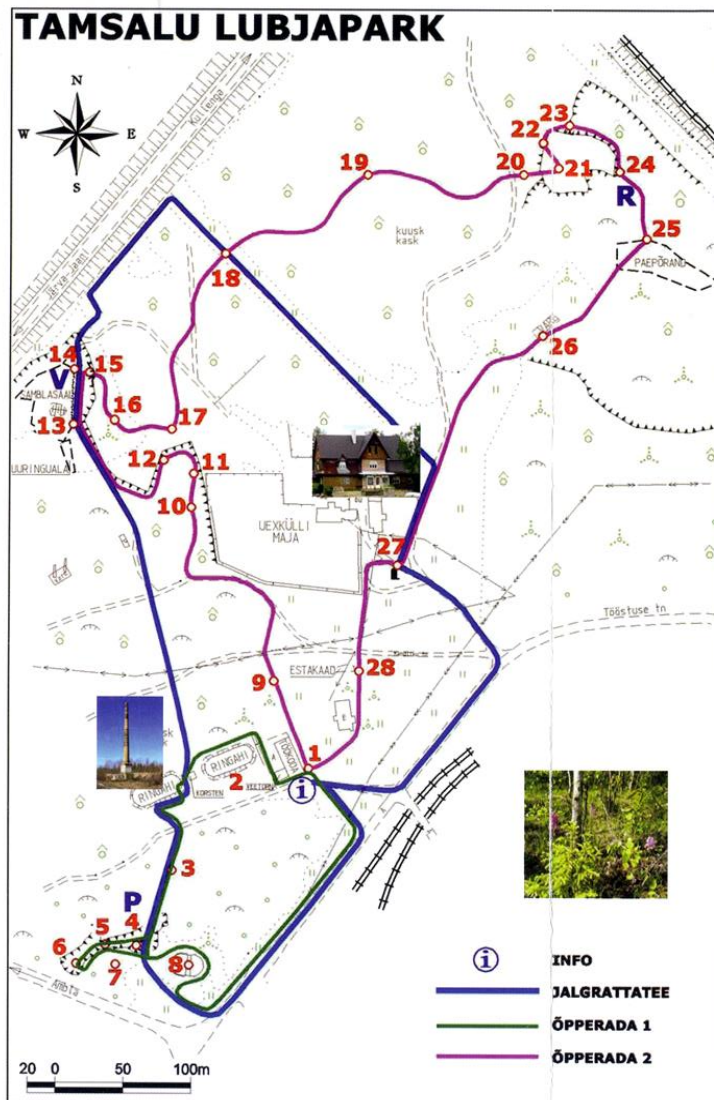
voldiku tagakülg

Puutumata looduse tundmaõppimise metsarada kulgeb läbi loodusliku metsa Viadukti ja Raudtee paemuru vahel.

Siin õpitakse tundma omapäraseid puid ja enamesinevaid taimi nende iseloomulikes kasvukohtades – jänesekapsakuusik (19).

Haruldased on keerdu kasvanud kaksikkuused (17). Vana tee äärde on kasvanud rohkesti väikesi kuuski – kuusetaimla (18). Omapärane on muust metsaalusest ca 4 m kõrgem metsamägi (21), mida ümbritseb poolkaarena Raudtee paemurd (23).

12.09.2008 - PAEKONVERENTS TAMSALU GÜMNAASIUMIS “PORKUNI - TAMSALU PAEALA PANDIVERE PAERIIGIS”

Euroopa muinsuskaitsepäevade raames – “Tehnika- ja tööstuspärand”

Konverentsi juhatas Aivar Niinemägi (PAIK)

“Lubivalgeke ja seitse paemurdjat” 2 - lavastajad
Tiia Uudeberg vasakul ja Ella Vikk paremal

Ain Aasa omavalmistatud
paesuveniiridega

Kunstnik - kiviraidur Külli Aus – paekivist taieste personaalnäitus

Porkuni Paemuuseumi “Siluri sumadan”

SÄÄSE PAEKARJÄÄR

9.05.2008 Pandivere paekäigu ajal kavandati edasisi töid juba Säase paekarjääris, rõngaspae ja stromatoporkivi kasutusele võtmist; kivi lahtimurdmise katseid; geoloogiauringuid jne.

2008 - Eino Tomberg, Aadu Uudmäe, Ella Vikk ja Märt Rebane täpsustavad tulevaste objektide asukohti. Paremalt Eino Tomberg uut õpperada maha märkimas.

2008 - geoloog Toivo Lodjak ja Eino Tomberg uurivad puhastatud seinosa. **12.09.2008** tutvustati puhastatud paljandit paekonverensist osavõtjatele

LUBJAPARK 16.05.2009 – UUTE TEABETAHVLITE PAIGALDAMINE

Muinsuskaitse talgupäev (Eesti Muinsuskaitse Ümarlaud) raames.

Rikutud teabetahvlid asendati uutega

Talgupäeval osalesid:

Toomas Uudeberg, Riho Tell, Anneli Tell,
Aadu Uudmäe, Märt Rebane, Imbi Tomberg
ja Eino Tomberg

29.05.2009 – KÄIS PRILLITOOSI VÕTTEGRUPP TAMSALU LUBJAPARGIS, AIN AASA AIAS JA PORKUNI PAEMUUSEUMIS

Eino Tomberg, Aadu Uudmäe ja Elle Allik (PAIK) tutvustavad võttegrupile lubjaparki

Eino Tomberg ja Ain Aasa juhivad tähelepanu rõngaspae mustrite mitmekesisusele

Ella Vikk tutvustas Porkuni Paemuuseumi ajalugu ja arenguplaane

09.06.2009 - PANDIVERE PIIRKONNA ÕUESÕPPE ÕPETAJATE KOOLITUSPÄEV TAMSALU LUBJAPARGIS

Uuriti mulla teket ja taimi paekarjäärides ning tuhapuistangutel, keedeti raviteed, Viadukti murrus esitleti kivistisi

Mikk Sarve, Kristel Vilbaste, Ella Vikk-i ettekanded ja arutelu loodusest ning paekivi tekkest, lisaks pillilugu

09.06.2009 - ÕUESÕPPE PÄEVA LÕPETAMINE PORKUNI PAEMUUSEUMI ÕUEL

Õppepäev toimus Tamsalu Muuseumi sõprade Seltsi abil (Aadu Uudmäe) ja KIK-i rahalisel toel Mikk Sarve ning Kristel Vilbaste juhtimisel Tamsalu gümnaasiumis, Tamsalu Lubjapargis ja Porkuni Paemuuseumis (52 osavõtjat).

Korraldamisel osalesid Pandivere Arendus- ja Inkubatsiooni Keskus (PAIK) ja Eesti Paeliit

Kokkuvõtte õppepäevast ja ettepanekud edasiseks tehti Porkuni Paemuuseumi õuel

2009.a. SÜGISEL KIK OSALUS LÕPPES

Eesti Paeliidu ja Tamsalu vallavalitsuse koostöö jätkus.

05.10.2009 toimus lubjapargi üleandmine Tamsalu Vallavalitsusele. (Toomas Uudeberg, Riho Tell).

Tamsalu Lubjapargi projekti edasiarendamist toetas ka 2006.a. moodustatud Pandivere Arendus- ja Inkubatsioonikeskus (PAIK) Aivar Niinemäega eesotsas.

Projekti üldjuhiks jäi Eino Tomberg, vallapoolseks partneriks Aadu Uudmäe.

Jätkati õpperadade väljaehitamist ja tähistamist. Koostati piltide ja skeemidega varustatud kirjeldused tööoperatsioonide kohta.

2009 - EINO TOMBERG JA AADU UUDMÄE VIADUKTI PAEMURRUS TAMSALU LUBJAPARGI TULEVIKUPLAANE ARUTAMAS.

2012 – TAMSALU 500, PORKUNI PAEMUUSEUM 20

25.05.2012 TOIMUS PORKUNI KOOLIS ÜHINE JUUBELIKONVERENTS

TAMSALU LUBJAPARKI EHITATI TÖÖTAV LUBJAPÕLETAMISE NÄIDISAHJI, OMAAEGSETE TÖÖKODADE KOMPLEKS KUJUNDATI LUBJAPARGI INFOKESKUSEKS.

ENDISE KATLAMAJA PAEKIVIST MÜÜRIDE VAHELE KUJUNDATI VABAÕHU AUDITOORIUM JA GARAAŽI TEABETUBA PILDIROHKETE INFOSTENDIDEGA LUBJAPÕLETAMISE TEHNOLOOGIAST JA AJALOOST.

Ain Aasa lubjapõletamise näidismaa-ahju ehitamas

Juubelikonverentsi pidulik lõpetamine - Ain Aasa demonstreerib lubja põletamist näidisahjus

25.05.2012

JUUBELIKONVERENTSI PIDULIK LÕPETAMINE TOIMUS TAMSALU LUBJAPARGIS

Rahvapillikontsert Vanas paemurrus

Tammede istutamine lubjapargi tammede
sallu (Eino Tomberg, Aivar Allikmaa, Toivo
Lodjak ja Rein Einasto)

2016 valmis kogumik "Tamsalu lubja lugu" - kokkuvõtte Tamsalu lubjatööstuse ajaloost piltide, kaartide, skeemide ja lubjatööstuse veteranide mälestustega. Oli sisuliselt meie viimane Tamsalu lubjatööstust käsitlev töö.

Järgnevatel aastatel tegelesime peamiselt pere ja kodukoha ajaloo uurimisega.

Eino lahkus siit ilmast 16.08.2020

Lubjaga seotud tööstuspärandi jäädvustamisega tegeles Eino juba enne lubjapargi rajamist. 2003.a. valmis töö "**Rakke lubjatehas XX sajandil**".

Eino tervise halvenemisel meie aktiivne tegevus vähenes. Tamsalu Lubjapark ja Porkuni Paemuuseum aga jäid talle südamelähedasteks elu lõpuni.

Mõni säilitamist väärinud objekt on küll hävinud, mõni päästmatult lagunemas.

Pandivere pae- ja lubjapõletusala, Tamsalu lubjapargi ning Porkuni Paemuuseumiga on siiski alles, arenenud ja täienenud nii mõnegi tähelepanuväärse objektiga.

Eeskätt tahaks nimetada Tamsalu tammikus, kunagise moonakate elumaja "KUKELLOSSI" müüride vahel olevat ekspositsiooni lubjatööstuse ajaloost. Rakkes aga Ain Aasa käe all valminud paest mälestuspinki Karl Kadakale. Sellesse ritta võiks lisada ka renoveeritud paekivist tuuliku Võiveres – Struve kaare mõõtmist käsitleva näitusega jne.

Pilte neist kolmest kohast jõudsin näidata ka Einole, kes siiralt rõõmustas, et pärandkultuur, sealhulgas siinse rikkaliku tööstuspärandi väärtustamine jätkub.

Täna tähelepanu eest!